

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Praćenje reforme zatvorskog sistema
u Srbiji – Stanje ljudskih prava u zatvorima

Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima

BEOGRAD, FEBRUAR 2012

STANJE LJUDSKIH PRAVA U ZATVORIMA
Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima

IZDAVAČ:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
www.helsinki.org.rs

AUTORI:
Ivan Kuzminović
Ljiljana Palibrk

EKSPERTI KOJI SU UČESTVOVALI U MONITORINGU:
Aleksandra Bezarević
Milena Jerotijević

Beograd, februar 2012

Ovaj izveštaj je nastao zahvaljujući pomoći organizacije *Civil Rights Defenders* i ambasade Kraljevine Holandije u Beogradu

Sadržaj

Uvodne napomene	4
---------------------------	---

VASPITNO-POPRAVNI DOM U KRUŠEVCU

Garancije protiv zlostavljanja maloletnika	6
Uslovi za držanje maloletnika	8
Osoblje	8
Higijena	9
Kuhinja i ishrana	9
Zdravstvene usluge i pristup lekaru	10
Disciplinske sankcije	12
Društvene i porodične veze.	13
Aktivnosti i stimulisanje maloletnika	13
Obrazovanje	16
Mehanizmi kontrole	17

KAZNENO-POPRAVNI ZAVOD ZA MALOLETNIKE U VALJEVU

Garancije protiv zlostavljanja maloletnika	19
Uslovi za držanje maloletnika	20
Osoblje	20
Higijena	21
Kuhinja i ishrana	21
Zdravstvene usluge i pristup lekaru	21
Disciplinske sankcije	22
Društvene i porodične veze.	23
Aktivnosti i stimulisanje maloletnika	23
Obrazovanje	26
Mehanizmi kontrole	27

Ustanove za izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima

UVODNE NAPOMENE

Tokom poslednjih deset godina, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (HOS) sproveo je na desetine poseta zatvorima u Srbiji, sa ciljem da se utvrdi stanje ljudskih prava osuđenih i pritvorenih građana. HOS je od 2001. godine posetio svih 28 ustanova za izvršenje krivičnih sankcija, mnoge od njih više puta. U velikom broju izveštaja¹ HOS je analizirao i utvrdio odstupanja od predviđenih rešenja iz domaćeg zakonodavstva, odnosno, međunarodnih standarda sa jedne, i prakse u sistemu izvršenja sankcija sa druge strane.

4

Prilikom prvih poseta zatvorima 2001. godine, zatečeno je izrazito loše stanje ljudskih prava. U tom trenutku u Srbiji je bilo oko 6500 osuđenih i pritvorenih osoba. Deset godina kasnije, nakon velikog truda nevladinih organizacija (NVO), međunarodnih organizacija (OEBS, UN, SE), ali i same države, stanje ljudskih prava u zatvorima je značajno popravljeno, pre svega kad je reč o smanjivanju torture i uvođenju novih (savremenih) zakonskih rešenja u oblast izvršenja krivičnih sankcija. U toku 2011. godine konačno je profunkcionisao i institut alternativnog izvršenja krivičnih sankcija², koji podrazumeva mogućnost (za osuđene na kazne do godinu dana zatvora) služenja kazne u kućnim uslovima (sa ili bez elektronskog nadzora), odnosno, preinačenje kazne zatvora u društveno koristan rad. Međutim, broj osuđenih i pritvorenih u zatvorima gotovo se duplirao u ovom periodu.

Posebno su zabrinjavajući podaci o maloletničkoj delinkvenciji, koja je u poslednjih deset godina u značajnom porastu. Srbija spada u zemlje sa ozbiljnim problemima u ovoj oblasti.

¹ Svi dosadašnji izveštaji odnosno publikacije, dostupni su na strani:
<http://www.helsinki.org.rs/serbian/ljptortura.html>.

² U trenutku pisanja ovog izveštaja (decembar 2011) oko 150 građana služi kaznenu meru alternativnih sankcija. Početkom 2012. godine zahvaljujući donaciji EU, Srbija će na raspolaganju imati ukupno 600 tzv. elektronskih narukvica, što će dodatno reducirati broj građana u zatvorima.

Sasvim je jasno da su dve decenije političkog i ekonomskog nasilja ostavile posledice, pre svega u društvenoj grupi mladih ljudi. S obzirom da su školstvo, porodica i društvo izgubili preventivnu i kontrolnu funkciju, a sve to u kontekstu ozbiljnih socijalnih problema društva u neuspeloj tranziciji, ogroman broj krivičnih dela koja čine maloletnici (ili mlađi punoletnici) više je nego logičan. Paradoksalno, jedini odgovor države je pooštrena sudska politika, koja za posledicu ima upućivanje velikog broja mladih u sistem izvršenja sankcija.

Standardi koji se primenjuju u slučajevima lišavanja slobode maloletnika specifični su i potiču iz niza međunarodnih dokumenata, ali i domaćih propisa. Iako u njihovoj primeni Srbija nije dostigla zadovoljavajući nivo, na tome se mora insistirati u budućnosti.

Ovaj izveštaj Helsinškog odbora ima za cilj ohrabrenje svih aktera koji su na bilo koji način nadležni za postupanje sa maloletnicima, da obezbede dosledno sprovođenje propisa i uvođenje standarda koji su neophodni, ali i obavezujući za Srbiju.

Helsinški odbor je tokom ponovljenih poseta ustanovama zaduženim za izvršenje mera i kazni prema maloletnicima i u izradi izveštaja imao u vidu preporuke i standarde sledećih ključnih dokumenata: Konvencije UN o pravima deteta iz 1989. godine, Standardnih minimalnih pravila UN za suđenje maloletnicima iz 1985 (Pekinška pravila), Pravila UN za zaštitu maloletnika lišenih slobode iz 1990, Smernica UN za sprečavanje maloletničke delinkvencije iz 1990 (Rijadske smernice), Standarda CPT-a, Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica i dr.

Vaspitno-popravni dom u Kruševcu

Vaspitno popravni dom (VPD) u Kruševcu³ predstavlja jedinstvenu ustanovu u Srbiji za smeštaj mladih koji su počinili krivično delo, zbog kojeg im je sud izrekao vaspitnu meru upućivanja u vaspitno-popravnu ustanovu.

Tokom četiri posete ovoj ustanovi u 2011. godini, na izvršenju vaspitne mere je bilo oko 212 maloletnika, od kojih su dve trećine punoletni. Prosečna starost štićenika je 17 godina i 8-9 meseci, dok se prethodnih godina dešavalo da prosečna starost bude i iznad 18 godina. Donji limit za smeštaj u VPD iznosi 14 godina, dok je gornji limit 23 godine, kada automatski prestaje izvršenje mere.

U vreme poseta Helsinškog odbora u domu je bilo i 11 devojaka. Najveći broj maloletnika pripada (gotovo podjednako) srpskoj i romskoj nacionalnoj zajednici, a bilo je i 11 mladih mađarske nacionalnosti, 7 bošnjačke, 3 rumunske i 1 albanske.

U poslednjih pet godina, od ukupnog broja maloletnika koji dođu u dom dve trećine je izvršilo krivična dela sa elementima nasilja. Čak 70 procenata njih je koristilo marihuanu, a 20 procenata heroin.

6

I – GARANCIJE PROTIV ZLOSTAVLJANJA MALOLETNIKA

Uprkos opšte prihvaćenom načelu da lišavanju slobode maloletnika treba pribeći samo kao krajnjem sredstvu, izuzetno nepovoljne političke i socio-ekonomske okolnosti i neadekvatan odgovor društva utiču na porast kriminogenih ponašanja maloletnika i sve teže kvalifikacije učinjenih dela.

Mada je namenjen maloletnicima, u VPD u Kruševcu najveći deo populacije (2/3) čine punoletne osobe sa, u sudskom postupku izrečenom merom za krivično delo koje su počinili kao maloletnici. Ovakvo zakonsko rešenje u suštini je konfuzno, zato što dovodi do toga da već formirani, ozbiljni prestupnici dolaze na tretman u VPD. Tako izricanje ove vaspitne mere, koja bi trebalo da je podsticajna za mlade ljude, praktično za mnoge od njih predstavlja samo predvorje za boravak u zatvoru. Štaviše, ozbiljniji prestupnici koriste zakonske pogodnosti za izvršenje niza krivičnih dela za koja se izriču vaspitne mere. Do navršene 23. godine, oni praktično zamenjuju boravak u maloletničkom zatvoru za daleko ugodniji tretman u VPD. Njihov boravak

³ Detaljni izveštaji iz Vaspitno-popravnog doma u Kruševcu iz 2004. i 2005. su dostupni na web strani Helsinškog odbora.

u ovoj ustanovi, međutim, predstavlja ozbiljan izazov, kako za upravu, tako i za one maloletnike koji se upućuju u VPD zbog lakših krivičnih dela. Sve ovo dovodi do stvaranja ozbiljnih neformalnih grupa. U toku 2011. godine, neformalna grupa koja je sistematski uznemiravala, ali i ugrožavala maloletnike morala je biti (na predlog službe obezbeđenja VPD) izdvojena u Odeljenje pojačanog nadzora (OPN). Ovaj potez uprave doveo je do relaksiranja stanja u VPD.

Kao što je već rečeno, u poslednjih pet godina značajno je promenjena struktura krivičnih dela štićenika VPD. Ranijih godina većina njih je dolazila zbog krivičnih dela krađe (lakše krađe), dok je sada većina štićenika u VPD zbog teških krivičnih dela, uključujući i ubistva, silovanje itd. U poslednjih pet godina od ukupnog broja maloletnika koji dođu u dom, 2/3 su počinila prestupe sa elementima nasilja. Taj podatak zahteva izuzetnu pažnju različitih državnih institucija i sinhronizovanu reakciju. Na žalost, ona i dalje izostaje i to suštinski umanjuje mogućnosti za uspešan tretman u VPD. Istovremeno, to je činjenica koja značajno utiče na zlostavljanje i podriva garancije na koje se država obavezala, a ustanova treba da ih obezbedi. Pri trenutnom stanju, u VPD nije moguće ostvariti odvojenost maloletnika od starijih pa je teško ostvariti i njihovu fizičku sigurnost i psihičku stabilnost.

HOS želi da skrene pažnju na još jedan zabrinjavajući podatak. Naime, od ukupno 212 štićenika, 95 su pripadnici romske nacionalne zajednice (45 odsto). Imajući u vidu da je maloletnička delinkvencija generalno u porastu, stiče se utisak da su sudovi daleko stroži prema maloletnicima iz romske populacije. Takođe, to ukazuje da drugi socijalno-preventivni mehanizmi prema mladim Romima ne funkcionišu, ili se ne koriste. Ovaj podatak sam po sebi svedoči o diskriminatornom ponašanju u odnosu na pripadnike ove nacionalne manjine. Uz to, u praksi pripadnici romske populacije (pa tako i maloletnici) nemaju ravnopravan pristup mehanizmima pravne zaštite u odnosu na njihove vršnjake iz ostatka populacije.

Namerno zlostavljanje, kao sistemski pristup, u ustanovi svakako ne postoji. Međutim, neka ponašanja i postupci, ma kakvo da je opravdanje, opasno se približavaju ovoj kvalifikaciji.

Tokom poseta ustanovi, praktično je nemoguće naići na evidentan slučaj zlostavljanja. Činjenica da se oko 35 štićenika požalilo na fizičko nasilje pripadnika službe obezbeđenja (uključujući i devojke), razlog je za ozbiljnu zabrinutost i preduzimanje odgovarajućih mera, čak i ako se radi o pokušaju manipulacije. Tri devojke su iznele tvrdnju da ih je jednom prilikom pripadnik službe obezbeđenja kaznio batinama (priznaju da su pravile probleme). Takođe, jedan od štićenika koji je smešten u OPN, pokazao nam je tragove batinanja na telu (u predelu leve butine). Dvoje članova tima videlo je podlive za koje postoji mogućnost da su nastali kao posledica upotrebe službene palice. Štićenici koje smo zatekli u OPN izneli su tvrdnju da je primena fizičke prinude pripadnika službe obezbeđenja vrlo česta pojava. Dvoje maloletnika je svedočilo

da su batine od pripadnika službe obezbeđenja dobili još u prijemnom odeljenju, tokom prve dve nedelje boravka u VPD.

Na ovom mestu želimo da istaknemo još jedan podatak dobijen od više maloletnika – da su bili zlostavljani i maltretirani u policijskim stanicama, pre upućivanja u VPD. HOS smatra da je obaveza uprave u VPD da ovakve slučajeve prijavi nadležnima, kao što je i obaveza Uprave za izvršenje sankcija da ozbiljno reaguje kod Ministarstva unutrašnjih poslova.

II – USLOVI ZA DRŽANJE MALOLETNIKA

Uslovi u ustanovama u kojima su smešteni maloletnici lišeni slobode moraju biti prilagođeni njihovom uzrastu i specifičnim potrebama. Trenutni uslovi u VPD ne zadovoljavaju te kriterijume, ali je u toku izgradnja novih objekata koji bi trebalo da pruže mnogo bolje uslove kako za smeštaj, tako i za celokupan tretman.

Treba naglasiti da je osoblje, u okviru mogućnosti, uložilo napor da učini prijatnijim prostor u kome maloletnici borave. Takođe, dozvoljeno im je da drže lične stvari, što je, u tom uzrastu jako važno za emotivnu stabilnost i sticanje samopouzdanja.

Ipak, uprkos ruiniranosti zgrada i iščekivanju novih smeštajnih kapaciteta, utisak je da se na ovom planu moglo i moralo uraditi više. Nedostatak motivacije maloletnika jeste opštedruštveni problem, ali u ustanovama poput VPD to je i indikacija nemotivisanog i nedovoljno profesionalnog osoblja.

8

III – OSOBLJE

Osoblje u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija prema maloletnicima mora biti odabrano sa posebnom pažnjom, visoko profesionalno i dobro edukovano. U VPD u Kruševcu ima izuzetno kvalifikovanih i posvećenih profesionalaca, ali i onih koji nisu dorasli veoma osetljivim zadacima. U domu rade zaposleni oba pola, što je dobro i poželjno, ali taj kvalitet nije dovoljno iskorišćen.

Važno je, takođe, da na čelu takvih ustanova budu osobe sa visokim rukovodećim kvalitetima i dobrim poznavanjem problematike mladih. Upravnik VPD je na toj funkciji 7 godina, a u ustanovi radi više od 11 godina. Po zanimanju psiholog, sa prethodnim iskustvom vaspitača, uveo je bitne novine u funkcionisanju doma. Iako nisu u potpunosti sprovedene, po mišljenju HOS takvi menadžeri jesu poželjni, uz sugestiju da ne smeju izgubiti kontakt sa štićenicima, jer je razumevanje njihovih potreba preduslov uspešnog rukovođenja.

Težak i zahtevan rad sa maloletnicima sklonih kriminalu ne može biti izgovor za loš odnos i propuste u profesionalnom obavljanju poslova. Iako osoblje u kaznenim ustanovama širom Srbije često nije odabrano prema sposobnostima, visoki profesionalni standardi i izmenjen pristup ljudskim pravima uopšte, a posebno pravima dece, nameću obavezu kontinuiranog usavršavanja. Osoblje mora biti posebno predano radu sa mladim ljudima i sposobno da vodi i motivise maloletnike koji su im povereni.

Osoblje i uprava moraju posvetiti ozbiljnu pažnju primedbama maloletnika, ali i nezavisnih kontrolnih tela koja povremeno obilaze VPD. U tom smislu, HOS smatra da je nedopustivo ignorisanje tvrdnji nekih štićenika da povremeno bivaju „pedagoški kažnjeni“. Primera radi, neke od devojaka su Helsinškom odboru rekle da je jedna od takvih kazni da četkicom za zube čiste ćoškovne ili radijatore. Takođe su se žalile na određene komandirice koje ih „love“ u greškama, verbalno ponižavaju i nazivaju pogrdnim imenima („domske drolje“) i fizički kažnjavaju (ako se međusobno pobiju, naknadno dobiju batine palicama, a tvrde da je bilo i slučajeva vezivanja lisicama).

Ženski paviljon se inače nalazi na rubu kompleksa ustanove i fizički je odvojen od ostalih delova VPD niskom metalnom ogradom. Vrata paviljona su najčešće zaključana, jer se zaposleni plaše bekstva štićenika tj. njihovog mešanja sa štićenicima muškog pola, kojima je dozvoljeno da se kreću po dvorištu VPD. Štićenicama ženskog pola dozvoljen je boravak u dvorištu ispred paviljona, samo uz nadzor nekog od zaposlenih. Ovakva praksa je neadekvatna i osoblje mora pronaći način da je promeni.

IV – HIGIJENA

Higijena je, shodno starosti i stanju objekata, nezadovoljavajuća. Na ovom planu treba očekivati znatno poboljšanje sa završetkom novih zgrada, ali HOS želi da skrene pažnju na problem lošeg socijalnog statusa najvećeg broja maloletnika, koji ne dozvoljava zadovoljavanje njihovih higijenskih potreba. Neophodno je da država omogući bolju snabdevenost ustanove higijenskim sredstvima, a naročito da ima više sluha za lične higijenske potrebe mladih devojaka. Nedostatak predmeta za ličnu higijenu sam po sebi predstavlja ponižavajuće postupanje.

V – KUHINJA I ISHRANA

Nadzor kvaliteta hrane je naročito važan za maloletnike, jer oni nisu dostigli puni potencijal rasta i razvoja. S obzirom da posledice neadekvatne ishrane mogu biti teže nego kod osoba koje su dostigle punu telesnu zrelost, zdravstveno osoblje mora igrati aktivnu ulogu u kreiranju kvalitetne ishrane.

Iako se u VPD vodi računa o specifičnim potrebama (dijetetska ishrana, verski običaji i sl), maloletnici kažu da je svakodnevni meni siromašan i da nema dovoljno mlečnih proizvoda, slatkiša, voća i mesa. Osim toga, kuhinja i trpezarija ne deluju previše čisto, a mladi tvrde da često nalaze insekte u hrani i da su golubovi prisutni dok jedu.

Mada u vreme poseta domu HOS nije uočio opisane situacije, na drugim mestima smo se uverili u njihovo postojanje što navodi na sumnju da su sasvim moguće i u VPD. Smatramo da nije potrebno posebno naglašavati da je takvo stanje apsolutno neprihvatljivo.

Takođe se ne može prihvatiti argument da nedostatak novca diktira kvalitet ishrane. Država mora da obezbedi dovoljno sredstava za odgovarajuću ishranu maloletnika. Što se tiče same ustanove, neophodno je da se ovom važnom segmentu posveti veća pažnja i da se uloži dodatni napor za obezbeđivanje svih vrsta namirnica neophodnih u razvojnom uzrastu.

VI – ZDRAVSTVENE USLUGE I PRISTUP LEKARU

Služba zdravstvene zaštite za maloletnike treba da ima multidisciplinarni (medicinsko-psiho-socijalni) pristup u radu.

U VPD ona je organizaciono podeljena na opštu medicinu, stomatologiju i stacionar. Smatramo da bi bilo dobro da u okviru doma postoji i laboratorija, makar za osnovne analize. Sada te usluge obavlja Zdravstveni centar Kruševac.

10

U opštoj medicini zaposlen je jedan lekar opšte medicine i šest medicinskih tehničara. Lekar radi prepodnevnu smenu, a po dva medicinska tehničara rade u smenama do 20h. Tokom noći prisutan je jedan dežurni tehničar, pa se može reći da je u VPD osnovna zdravstvena zaštita dobro organizovana. Međutim, najveći broj maloletnika sa kojima je HOS razgovarao ima ozbiljne primedbe na lekara. Smatraju da nije zainteresovan za njihove probleme, što opisuju konstatacijom „treba da se onesvestiš da bi te pogledao“. Masovno nezadovoljstvo zdravstvenom zaštitom je ozbiljan razlog za intervenciju upravnika, i to ne samo u toj, već i u svim ostalim službama koje su takođe odgovorne da primete i reaguju na zdravstvene probleme štićenika.

I u saradnji sa zdravstvenim ustanovama i stomatolozima u Kruševcu povremeno ima problema zbog ignorantskog i/ili diskriminatornog odnosa prema maloletnicima iz ustanove. Ističemo da je ovo prilično raširena pojava u zdravstvenom sistemu Srbije koja odavno zahteva ozbiljnu reakciju Ministarstva zdravlja.

Dobro je što je VPD uspeo da održi dobru praksu da se prilikom prijema maloletnika radi sistematski pregled i obavezno testiranje na viruse HIV, hepatitisa B i C, kao i rentgenski snimak pluća. Obavezna je i antitetanaska zaštita. Ukoliko u pratećoj sudskoj dokumentaciji postoji

izveštaj o ranijoj hroničnoj nezaraznoj ili zaraznoj bolesti, ona se takođe prilaže u novootvoreni karton. Zabrinjavajući je podatak da je u 2010. godini čak 34 maloletnika bilo pozitivno na virus hepatitisa C, a 4 na hepatitis B.

Primetna je i sve učestalija psihijatrijska simptomatologija poslednjih godina. Samo tokom 2010. godine izvršena su 722 psihijatrijska pregleda u samom VPD i 23 u Zdravstvenom centru. U poslednjih devet godina psihijatar je u ustanovi angažovan po ugovoru o delu i dolazi tri puta nedeljno, po pozivu i češće.

U zdravstvenoj službi kažu da je veliki broj maloletnika „sa ozbiljnim psihičkim smetnjama“, da su agresivni i destruktivni. Anksioznost i napetost, u zavisnosti od stanja mlade osobe, psihijatar leči najčešće lekovima iz grupe benzodiazepana (Bensedin i Bromazepam) i ova terapija traje desetak dana. Maloletnicima se daju blaži lekovi, tvrdi psihijatar. U težim slučajevima primenjuje se i mera vezivanja koja najduže traje 8 sati, a za to vreme su smešteni u prostorijama koje su pod video nadzorom. Teže slučajeve psihijatar upućuje u bolnicu Centralnog zatvora (CZ) u Beogradu.

HOS je veoma zabrinut zbog prevelike upotrebe lekova za smirenje kod ovako mlade populacije, a posebno je uznemirujuća praksa vezivanja i neprimereno dugo trajanje ove mere. Po našem mišljenju, ne postoji medicinsko opravdanje da vezivanje traje više sati, a bilo koji drugi razlog jedino se može okvalifikovati kao mučenje i zlostavljanje. Ovu meru treba hitno preispitati i uvesti veoma stroge kriterijume za njenu primenu.

11

Napominjemo da psihičku napetost, nesanice i uspostavljanje emocionalne ravnoteže kod mladih prvenstveno treba tretirati kroz stručni vaspitno-pedagoški i socijalni pristup, a ne farmakološki.

Na drugoj strani, mada u VPD ima dosta maloletnika koji su imali iskustva sa opojnim drogama ili su registrovani narkomani, ne sprovodi se terapija odvikavanja. Naime, maloletnici iz ove grupe se, pre dolaska u VPD, podvrgavaju metadonskoj terapiji u CZ bolnici u Beogradu. To ipak nije znak da u ustanovi nema problema sa zavisnicima. Zanimljivo je da je najveće interesovanje mladih upravo za radionice za borbu protiv narkomanije, hepatitisa i HIV. Kako su maloletnici inače skloni rizičnim ponašanjima, njihovom zdravstvenom obrazovanju treba posvetiti posebnu pažnju.

VPD je dobro organizovao podelu terapije obolelima, bilo da se radi o ampuliranoj ili oralnoj. Za to je zadužen medicinski tehničar, a terapija se deli isključivo u ambulanti.

U službi opšte medicine vode se protokoli suicida, povreda i samopovređivanja. Protokol suicida sadrži osim imena i prezimena i vrste krivičnog dela zbog koga je maloletnik smešten

u VPD i način pokušaja suicida, posledice (lakše ili teže), datum i čas pokušaja, opisno izvršenje kao i razlog izvršenja. Tokom 2009. godine evidentiran je jedan pokušaj suicida vešanjem, 2010. godine, jedan trovanjem, a 2011, (do septembra) jedan vešanjem. U protokol povreda unosi se, pored uobičajenih podataka, način povređivanja (tuča, pri radu, zades) i vrsta povrede (laka ili teška). Najčešće povrede su posekotine i opekotine. U 2009. godini zabeleženo su 84 povrede, 2010, 56, a 2011, (do septembra) 40. Najčešća samopovređivanja su sečenjem i gutanjem metalnih predmeta.

Saradnja zdravstvene službe VPD i Ministarstva zdravlja ne postoji, što je ogroman sistemski problem.

VII – DISCIPLINSKE SANKCIJE

Mesta u kojima su maloletnici lišeni slobode gotovo bez izuzetka predviđaju disciplinske sankcije koje se primenjuju na pritvorenike lošeg vladanja.

U vezi s tim naročito zabrinjava pojava držanja maloletnika u uslovima koji nalikuju zatvorskoj samici, mera koja može ugroziti njihov telesni i/ili psihički integritet. Iako zakon propisuje da ovoj meri treba pribeći samo izuzetno, HOS sa žaljenjem konstatuje da u praksi to nije slučaj.

12

Takođe se ne primenjuju preporuke i standardi koji sugerišu da, ukoliko se maloletnici izoluju od ostalih, to treba primeniti tokom najkraćeg mogućeg vremena. Iz razgovora sa maloletnicima koji su izdvojeni iz različitih razloga, HOS je utvrdio da u nekim slučajevima “izolacija” traje jako dugo, što se najčešće pravda bezbednosnim razlozima. Obezbeđivanje odgovarajućeg kontakta sa ljudima, pristup knjigama, časopisima i sl. i najmanje jedan sat fizičke rekreacije na otvorenom svakoga dana, takođe je problematično. Ako se tome dodaju veoma loši smeštajni uslovi, jasno je da postojeći nedostaci mogu izazvati veoma ozbiljne posledice.

Odeljenje pojačanog nadzora je deo ustanove koji se ni po čemu ne razlikuje od zatvorenih odeljenja u zatvorima. Uprava VPD objasnila je da su štićenici smešteni u taj deo ustanove skloni nasilju i zloupotrebi ostalih maloletnika, te su stoga bili prinuđeni (nakon jednog velikog incidenta) da ih smeste u OPN. Tokom druge posete uočili smo da je jedan deo njih prebačen u opšti deo ustanove, što je pohvalno i pokazuje da ustanova daje “drugu šansu”. Ovaj primer ilustruje i da je jedan deo štićenika bilo uputnije poslati na izdržavanje kazne zatvora u KPZ za maloletnike u Valjevu, te da je sudska praksa upućivanja ozbiljnih prestupnika u VPD sudova pogrešna.

Najzad, ističemo da svi disciplinski postupci koji se primenjuju na maloletnike moraju biti propisno evidentirani i praćeni formalnim garancijama. Više maloletnika nam je reklo da njihove žalbe ne stižu do upravnika, jer ih pripadnici obezbeđenja i pojedini vaspitači pocepaju. Ovu tvrdnju treba proveriti i uvesti kontrolni mehanizam koji maloletnicima garantuje efikasan žalbeni postupak.

VIII – DRUŠTVENE I PORODIČNE VEZE

Od ogromne je važnosti održavanje dobrog kontakta sa spoljnim svetom svih maloletnika koji su lišeni slobode. Sva ograničavanja takvih kontakata trebalo bi da se zasnivaju isključivo na ozbiljnim razlozima bezbednosti, ili razlozima vezanim za raspoloživa sredstva.

Aktivno unapređivanje takvih kontakata je posebno korisno, jer mnogi maloletnici imaju probleme ponašanja u vezi sa emocionalnom deprivacijom ili nedostatkom umeća društvenog ophođenja. Iako osoblje u VPD čini određene napore da se kontakti maloletnika sa porodicom i drugim bliskim osobama ostvaruju, smatramo da je na ovom polju potreban veći i kontinuiran angažman svih zaposlenih.

HOS takođe, želi da naglasi da kontakt maloletnika sa spoljnim svetom ne sme nikada biti ograničavan ili uskraćivan kao vrsta disciplinske mere, što se inače dešava.

13

IX – AKTIVNOSTI I STIMULISANJE MALOLETNIKA

Ukoliko se maloletnicima koji imaju probleme ne posveti adekvatna pažnja, postoji velika opasnost od dugoročne društvene neprilagođenosti. Da bi se to izbeglo ili umanjilo, potrebno je da se ulože posebni naponi bazirani na multidisciplinarnom pristupu čitavog niza stručnjaka. Učitelji i nastavnici, instruktori, psiholozi i drugi profesionalci imaju zadatak da obezbede sigurno socio-terapijsko okruženje u kome će se na najbolji način izraziti individualne potrebe maloletnika.

Maloletnici imaju potrebu za fizičkom aktivnošću i intelektualnom stimulacijom, pa je nedostatak svrsishodne aktivnosti za njih posebno opasan. Maloletnicima lišenim slobode treba omogućiti program obrazovanja, sporta, profesionalne obuke, rekreacije i drugih aktivnosti. Naročito je važno da devojčice, devojke i mlade žene lišene slobode imaju pristup takvim aktivnostima na ravnoj nozi sa svojim muškim vršnjacima. Nažalost, i u VPD maloletnicama se nude aktivnosti koje se stereotipno smatraju “prikladnim” za njih.

Tretman u VPD uključuje opšti sistem stimulacija koji omogućuje maloleticima da steknu dodatne privilegije u zamenu za pokazano dobro ponašanje. Međutim, izuzetno je važno da način na koji oni eventualno napreduju (ili nazaduju) unutar datog programa sadrži dovoljno garancija protiv svojevolijskih odluka osoblja. To je u srpskim zatvorima, pa i u VPD u Kruševcu, krajnje sporno.

Kao najvažniji instrument za ocenjivanje napretka štićenika u ovoj ustanovi koristi se jedinstveni sistem bodovanja – nivoa (SBN). To je jedan od glavnih metoda kojim se meri stepen resocijalizacije – prevaspitavanja. Sistem bodovanja daje opštu strukturu za pozitivno ponašanje. Ukoliko štićenik(ca) tokom mere, tj. boravka u VPD pokaže dobro vladanje (koje se analizira na dnevnoj-nedeljnoj-šestomesečnoj bazi) i dostigne najviši nivo bodovanja, ustanova daje pozitivno mišljenje koje je vrlo značajno pri odlučivanju suda o prestanku/zameni mere. Mera se revizira na svakih šest meseci.

Po rečima upravnika, sistem bodovanja je obogatio tretmanski deo. „Sistem bodova i nivoa je opšti program koji opisuje i postepeno razvija željeno ponašanje kod maloletnika za vreme njihovog boravka u Vaspitno – popravnom domu. Osnovna ideja ovog sistema je: Primititi ih kada su dobri i takvo ponašanje potkrepiti, pre nego ih kazniti kada to nisu.“ (Navod iz letka „Prikaz sistema bodova i nivoa i pratećih programa u Vaspitno – popravnom domu u Kruševcu“, 2011). Na pitanje kako zaposleni prihvataju i sprovode ovaj nov i značajno drugačiji pristup maloleticima, upravnik je rekao da je i dalje potrebno podsećati zaposlene na „novu filozofiju“.

14

Na osnovu razgovora sa maloleticima vidi se da se sistem bodova i nivoa primenjuje, da su oni veoma zainteresovani za njega i da im taj pristup daje okvir za veću mogućnost upravljanja sopstvenim ponašanjem. Ono što se iz razgovora i sa maloleticima i sa zaposlenima moglo zaključiti, jeste da ovaj metod u praksi lako postaje i kaznena mera, jer je mnogo lakše izgubiti nego postići povoljnu poziciju. Utisak je da se metod koristi kao „štap i šargarepa“, da se ne prave prilagođavanja prema karakteristikama maloletnika i da se za slabe tačke u njihovom ponašanju ne pravi plan podrške, već ih „čekaju“ da naprave prestup i padnu na niži nivo.

Na primer, jedan mladić je pao na niži nivo jer se preko telefona svađao sa bratom. Vaspitačica je to čula, opominjala ga, ali on, kako kaže, nije više mogao da se zaustavi, bes je bio jači od njega. Inače, problem tog mladića jeste rasturena porodica koja je u stalnim sukobima i u kojoj on nema nikakav oslonac. Drugi mladić je pao na niži nivo pošto mu nisu dali da ode kući da vidi ženu i dete koje se upravo rodilo. Pobegao je, i kako tvrdi, vratio se sam, ali je stavljen u pritvor i izgubio sve do tada stečene prednosti.

Sistem bodovanja je inovativna metoda i zaslužuje pažnju i pohvalu. Ipak, i zaposleni u ustanovi su uvideli da je posle probne faze korišćenja potrebna reforma ovog instrumenta, njegovo poboljšavanje i usklađivanje sa praksom. Sistem je, inače, kreacija upravnika ustanove i

nekolicine zaposlenih. Jedan od njih razvio je i dizajnirao softversko rešenje koje osoblju omogućuje da u svakom trenutku vidi napredovanje ili nazadovanje maloletnika u sistemu bodovanja. Pomenuti program je korisna alatka za zaposlene koji na kraju svakog radnog dana ocenjuju pojedinačni napredak štićenika doma i mogao bi da se standardizuje i upotrebljava i u drugim ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija.

Međutim, utisak je (i to ne samo u ovom VPD), da u ustanovama postoji velika nezainteresovanost jednog dela zaposlenih za ovu (ili bilo koju drugu) vrstu inovacija. I u Kruševcu i u maloletničkom zatvoru u Valjevu, inovativni pristup preživljava isključivo zahvaljujući ličnom zalaganju upravnika i nekolicine zaposlenih (po pravilu mladih ljudi). Takav odnos prema radu i profesiji na duže staze je neodrživ, te je posebno štetan prema osuđenim mladim ljudima.

Pored ovoga, u VPD su uvedeni i prateći programi za sticanje životnih veština koje bi trebalo da olakšaju uklapanje maloletnika u život u zajednici po izlasku iz doma. Reč je o programima: Trening zamene agresije, Prevencija i lečenje narkomanije, Prevencija i lečenje alkoholizma, Aktivno traženje posla, Nenasilna komunikacija, Ishrana, oblačenje i stanovanje, Medijacija, Najčešće kućne popravke, Bonton. Prema Izveštaju o realizaciji programa za sticanje specifičnih veština u VPD tokom 2010 – 2011, u koji je HOS imao uvid, najviše polaznika je bilo u okviru programa Najčešće kućne popravke (342), a najmanje u okviru programa Trening zamene agresije (52). Ovaj podatak je za HOS veoma zanimljiv, a trebalo bi da bude predmet ozbiljne analize i osoblja. Takođe, na ova dva programa došlo je i do najvećeg osipanja polaznika (20 odsto), dok je na ostalim programima osipanje bilo 10 odsto i manje. Program Medijacija se nije sprovodio u izveštajnom periodu.

Analiza ključnih ciljeva ovih programa pokazuje da oni u osnovi treba da promovišu više i visoke nivoe etičkog razumevanja, veštine ovladavanja besom, usvajanje konstruktivnih društvenih veština, toleranciju i međusobno poštovanje, izražavanje osećanja na način koji ne povređuje druge, podizanje lične higijene i higijene prostora u kome se živi i brige o ishrani kao bitnom elementu očuvanja ličnog zdravlja. Uočava se paradoks između vrednosti koje se promovišu ovim edukativnim programima i vrednosti koje su realno postojeće u okruženju maloletnika u kome žive, a koje karakteriše nekvalitetna ishrana, izuzetno nizak nivo higijene, odsustvo minimuma estetike, zanemarenost, jake restriktivne mere.

Osoblje ustanove ukazalo je na još neka slaba mesta u radu. Kao primer navedena je činjenica da su maloletnici različitog uzrasta, te da je priroda njihovih krivičnih dela različita. Navedena je i činjenica da u zajednici ne postoji „postpenalno zbrinjavanje maloletnika“ tako da se oni vraćaju u staro okruženje. Na osnovu razgovora sa štićenicima došli smo do podatka da od svih postupaka i aktivnosti koje su uvedene da bi se obogatio život u domu i da bi se napravila

priprema za bolje uklapanje u zajednicu, maloletnici kao takve doživljavaju samo školu i radio-nice za sticanje zanatskih vještina.

HOS posebno ističe da sporadična dešavanja nemaju gotovo nikakvog uticaja na kvalitet života maloletnika, a još manje na njihovu socijalizaciju i rehabilitaciju. Pri tom mislimo na postojeću praksu da se aktivnosti (bilo koje – sportske, kulturne, edukativne) olako suspenzuju odlukom o promeni u tretmanu, izricanjem disciplinskih mera, pa čak i netransparentnom odlukom vaspitača, nastavnika ili instruktora koja je zasnovana na njihovoj ličnoj proceni. U radu sa osetljivom i problematičnom grupom kao što su mladi u VPD, ne sme biti mesta voluntarizmu i svaka odluka mora biti plod dubokog promišljanja različitih stručnjaka.

Iz razgovora i sa mladićima i sa devojkama očigledno je da kod njih preovlađuju osećanja odbačenosti, bezvrednosti i besa. Prevaziđeni i uhodani načini postupanja dela zaposlenih ne doprinose ublažavanju ovih teških osećanja koja obavezno vode u destrukciju i autodestrukciju.

Da bi se u ovom segmentu učinile promene, neophodno je i da institucije i šira zajednica počnu da brinu i pružaju podršku ustanovi kako bi ona uspostavila kvalitetan način rada.

Odgovornost za uspostavljanje sistema kontinuirane društvene podrške i saradnje u procesu rehabilitacije maloletnika, leži prvenstveno na Upravi za izvršenje krivičnih sankcija i Ministarstvu pravde. Oni bi morali da pokrenu sa mrtve tačke proces međusektorske saradnje i insistiraju na uključivanju i preuzimanju obaveza svih institucija koje su od značaja za dobrobit mladih.

Rezultat odsustva ovakve strategije najjasnije se vidi kroz podatke o recidivizmu. Zvanično, recidiv iznosi između 15 i 20 procenata. Međutim, prema podacima koje prikuplja sama ustanova, maloletnici koji su bili u VPD, nakon vaspitno popravnih mera ponovo ulaze u sistem prestupništva u 70 odsto slučajeva ako su iz malog grada i u 100 odsto slučajeva ako su iz velikog grada. Ovaj uznemirujući podatak svedoči o neefikasnosti mera koje se sprovode u domu, ali još više o tromosti i nezainteresovanosti otvorene sredine da uspostavi programe koji bi mladima po izlasku iz doma omogućili prilagođavanje okruženju i uključivanje u život zajednice.

X – OBRAZOVANJE

Obezbeđivanje uslova za školovanje i stručno osposobljavanje mladih delinkvenata od ključne je važnosti ne samo za tretman tokom boravka u VPD, već prevashodno za njihov budući život. Stoga je neprihvatljiva ležernost i ignorantski odnos države i društva prema ovom segmentu u životu maloletnika.

Poseban problem predstavlja neusklađenost dužine trajanja vaspitnih mera sa obrazovnim sistemom, što se dodatno komplikuje revidiranjem koje se vrši na svakih šest meseci i koje često ima za posledicu promenu mere pa samim tim i prekid obrazovanja. Školski sistem u sredini u koju se maloletnik vraća često ne pruža mogućnost nastavka započetog obrazovanja, i obrnuto. Neshvatljivo je, takođe, da država nije razvila sistem za obrazovanje velikog broja mladih koji nisu pohađali školu, a ne spadaju u kategoriju za obrazovanje odraslih.

Direktor škole pri VPD smatra da štíćenici „prilično dobro prihvataju školu s obzirom da su je na slobodi odbijali“. Naglašava da, dok su u školi, veoma retko prave izgrede. Za deset godina bila je jedna teža povreda pravila ponašanja. Takođe, u školi ne prave materijalnu štetu, što se tokom posete moglo i primetiti. Tokom pripremanja predstave za Svetog Savu, dva meseca niko nije imao pritvor, što je u ovoj ustanovi neuobičajeno dug period bez kazni.

Inače, prekidi u školovanju štíćenika i ponavljanje razreda dešavaju se, pre svega, kada im se izreknu kazne pritvora ili pojačanog nadzora. Tada škola nema nikakav kontakt sa njima. Dešava se i to da se štíćenik namerno ponaša tako da ponavlja razred, kako bi produžio pohađanje škole i boravak u VPD. Po rečima direktora škole, štíćenicima odgovara uređen sistem i to što je škola jedino mesto u ustanovi gde su devojke i mladići zajedno.

Ono što takođe, na osnovu rečenog, posredno može da se zaključi jeste da škola odgovara na njihove potrebe i interesovanja, da interakcija sa nastavnicima, neposredan kontakt kroz sadržaje koji nisu vezani za njihova teška iskustva i obeleženost, prave značajne pomake u ponašanju štíćenika i da analiza ponašanja štíćenika u školi pokazuje njihov potencijal za socijalno usklađeno ponašanje.

17

XI – MEHANIZMI KONTROLE

Svi međunarodni dokumenti i savremeni standardi nalažu, kao izuzetno važne, razvijene mehanizme kontrole nezavisnih tela ustanova za maloletnike. U VPD ističu da je gotovo 90 odsto maloletnika pokriveno obilaskom sudija, s obzirom da najviše dolaze iz velikih gradova pa jednim dolaskom obiđu više maloletnika. HOS, međutim, primećuje da takva praksa nije naročito delotvorna, jer ograničeno vreme tokom jedne posete i veliki broj maloletnika koje treba obići, ne omogućuju istinski uvid u njihovu situaciju, tretman i eventualne primedbe. Takođe, primetno je da sudije prilikom obilaska maloletnika kojima su izrekli vaspitnu meru ne praktikuju da vrše kontrolu ustanove i ne ulaze u problematiku preduzetog tretmana. Iako razumemo podelu nadležnosti, smatramo da sudovi moraju imati aktivniji odnos po ovom pitanju. U tom smislu, neophodno je da se izvrši dodatna edukacija sudija, ali treba razmišljati i o mogućnosti

da njihove posete prate još neki stručnjaci koji bi mogli adekvatnije da procene rad ustanove i odnos prema maloletnicima.

Posete ombudsmana ustanovama za maloletnike trebalo bi da budu češće, ali ne postoji prepreka ni da se lokalne kancelarije zaštitnika građana uključe u postupak nezavisne kontrole. Za sada to nije praksa.

PREPORUKE

- Obogatiti kulturne i sportske aktivnosti i sprovoditi ih u kontinuitetu;
- Smanjiti kaznene mere i pojačati podršku;
- Sprečiti prekidanje školovanja zbog kaznenih mera;
- Sistem bodovanja i nagrađivanja učiniti objektivnim i vidljivim;
- Sprovoditi i povećati obuhvat u programima životnih veština i nenasilnoj komunikaciji;
- Povećati saradnju sa školom i sarađivati sa njom na obogaćivanju sadržaja i aktivnosti;
- Preduzeti mere za dodatnu kontrolu rada svih službi i raditi na neprestanoj edukaciji zaposlenih;
- Obezbediti garancije protiv svake vrste zlostavljanja i ponižavajućih postupaka prema maloletnicima;

Kazneno-popravni zavod za maloletnike u Valjevu

Kazneno-popravni zavod za maloletnike (KPZ) u Valjevu je jedina zatvorska ustanova namenjena izdržavanju kazni mladih počilaca krivičnih dela, isključivo muškaraca.

Međutim, godinama unazad u ustanovu se smeštaju i odrasla osuđena lica. U vreme poslednjih poseta tima Helsinškog odbora (HOS), u Zavodu su bila 232 osuđena lica. Od toga je oko 70 odraslih (povratnika po rasporednom rešenju Uprave), dok je maloletnika bilo 28, a ostali su mlađi punoletnici.

Upotreba psihoaktivnih supstanci je i dalje veliki problem u ustanovi. Takođe, značajan broj mladih osuđenika su u zavodu zbog ubistva i drugih vrlo teških krivičnih dela u kojima je primenjeno nasilje. Sve to zahteva poseban pristup, strukturu i organizaciju rada unutar Zavoda, ali i posebnu podršku odgovarajućih institucija sistema ustanovi.

19

I – GARANCIJE PROTIV ZLOSTAVLJANJA MALOLETNIKA

Preporuke iz međunarodnih dokumenata da lišavanje slobode kod maloletnika treba da traje najkraći mogući period, u slučajevima ekstremnog nasilja koje se često javlja u Srbiji, teško da su primenjive.

U Valjevu su mlađi sa ozbiljnim kriminalnim dosijeima prisutni u znatno većem broju nego što je to slučaj u Vaspitno popravnom domu (VPD) u Kruševcu. Pojedini među njima su sa veoma visokim kaznama, pa je zavod i po tome specifičan.

Problem je utoliko složeniji što se, istovremeno, neki mladići sa ozbiljnim krivičnim delima osuđuju na neprimereno blage kazne, što sve zajedno upućuje na nedovoljno jasnu sudsku politiku i, što je mnogo opasnije nedefinisano strategiju države prema ovoj populaciji.

Mnogo zahtevniji i ozbiljniji je problem strukture osuđenih i nedopustivo mešanje maloletnika sa starijima. HOS smatra naročito štetnim uticaje punoletnih mladih osuđenika na maloletnike, više nego starijih povratnika kojima svakako nije mesto u zavodu. Nemogućnost da se fizički potpuno odvoje, neumitno nosi rizik eksploatacije i različitih oblika zlostavljanja. Osim toga, i posledice po vaspitni tretman su veoma ozbiljne.

Postojeće arhitektonsko rešenje ne omogućuje odvajanje maloletnika od starijih (povratnika), ali ni od mlađih punoletnika. Iako uprava Zavoda radi projekat rekonstrukcije, izgleda da će do njegove realizacije proći još dosta vremena. Stoga je preporuka HOS nadležnima da se što pre pristupi obezbeđivanju uslova koji će KPZ u Valjevu omogućiti da ostvari svoju namenu.

Na zlostavljanje osoblja, osuđeni se tokom poseta nisu žalili. Kod nekih su, međutim, bile vidne povrede, ali su svi potvrdili da potiču od međusobnih obračuna koji su unapred planirani, tako da reakcija obezbeđenja uvek kasni. Iako ovakvi incidenti nisu previše česti, treba im posvetiti više pažnje upravo zbog ekstremnog nasilja koje se dešava u samo nekoliko minuta i koje može biti fatalno.

Zabrinjavajuća su, takođe, svedočenja ovih mladih osuđenika da je tortura redovno prisutna prilikom hapšenja i držanja u policijskim stanicama.

II – USLOVI ZA DRŽANJE MALOLETNIKA

U Odeljenju pojačanog nadzora (OPN) situacija je i dalje nepromenjena i ovaj deo Zavoda zahteva hitno regovanje. Osim što su sobe mračne i vlažne sa nedovoljnim dotokom sunčeve svetlosti i svežeg vazduha, a toaleti i stolarija u očajnom stanju, neprihvatljivo je uklanjanje (inače bedne) posteljine preko dana. Ovakav tretman se ne može okarakterisati drugačije nego kao izivljavanje. Kako su u ovom delu smešteni mladi sa disciplinskim merama, ali i oni kojima je ugrožena bezbednost, ograničenja koja imaju u OPN su već dovoljno velika i za mnoge od njih traumatična.

20

Što se tiče drugih delova zatvora, uslovi takođe ne zadovoljavaju standarde za smeštaj maloletnika i mladih, mada Zavod ulaže dosta napora da ih učini podnošljivim. Uz više novca, pretpostavljamo da bi se ovaj važan segment lako osavremenio i učinio funkcionalnijim.

III – OSOBLJE

Iako su svi oblici fizičkog kažnjavanja formalno zabranjeni i izbegavani u praksi, osuđenici sa kojima je HOS razgovarao neretko navode primere ponižavajućeg postupanja osoblja. Treba imati u vidu da mnogi od njih ne detektuju takva ponašanja kao nedozvoljena, jer dolaze iz socijalno depriviranih sredina u kojima su ona normalna pojava, ali zabrinjava da i neki zaposleni prekoračuju granice dozvoljenog i olako to pravdaju pedagoškim merama.

Zapošljavanje osoblja oba pola u Zavodu daje pozitivne rezultate i naročito je važno za maloletnike.

Uprava Zavoda ima u planu značajne promene koje se tiču bezbednosti, uključujući i uvođenje modela “zatvora bez oružja”. Kako se radi o skupoj investiciji, za sada je neizvesno da li će i kada biti stvoreni uslovi da se počne sa transformacijom ustanove i službe obezbeđenja, ali svakako treba razmišljati o stvaranju manje rigidnih uslova za onaj deo osuđenika kod kojih je to moguće primeniti.

Mada je zavod u Valjevu ustanova sa relativno dugom tradicijom, osoblje nije uvek pažljivo odabrano i sposobno da se adekvatno suočava i bori sa izazovima rada sa osobama ovog uzrasta, osiguravajući pri tome njihovu dobrobit. Stoga je zabrinjavajuće to što resorno ministarstvo i Uprava za izvršenje krivičnih sankcija ne poklanjaju odgovarajuću pažnju obuci, kako prilikom zapošljavanja, tako i tokom redovnog posla.

IV – HIGIJENA

Za ovu vrstu populacije posebno je važno da im toaleti i kupatila, kao i predmeti lične higijene, budu lako dostupni. Nažalost, kao i u slučaju VPD u Kruševcu, sveukupni uslovi u zavodu nisu zadovoljavajući, a država ne pokazuje neophodno razumevanje prema izrazito osetljivom i složenom pitanju kakvo je kriminalitet mladih.

21

V – KUHINJA I ISHRANA

Poput ostalih zatvora u Srbiji, i u valjevskom zavodu u ishrani nema dovoljno voća, mlečnih proizvoda i kolača. Mada je razlog prvenstveno u nedostatku finansijskih sredstava, smatramo da bi izvesna poboljšanja u tom smislu bilo moguće napraviti i pri trenutnim uslovima. Navedene namirnice su od izuzetnog značaja za ishranu mladih osoba.

VI – ZDRAVSTVENE USLUGE I PRISTUP LEKARU

Helsinški odbor je u prethodnom izveštaju iz ove ustanove ukazao na negativnu promenu koja je ukinula raniju dobru praksu da se svim pridošlim zatvoreniciima u Medicinskom centru urade laboratorijske analize koje uključuju i detekciju hepatitisa B, C kao i HIV virusa.

Situacija je, nažalost, ostala ista, pa ovom prilikom ponovo apelujemo na resorno ministarstvo i Upravu za izvršenje krivičnih sankcija da obezbede obavljanje pomenutih analiza u

KPZ. Broj maloletnika i mladih koji su konzumirali različite vrste droga, kao i okruženje u kome su se kretali, jesu faktor visokog rizika ne samo po njihovo zdravlje.

U ustanovi se vode sve evidencije iz kojih je moguće utvrditi vrstu medicinske intervencije. Zabrinjavajući su, ali ne iznenađujući podaci o velikom broju depresivnih, a primetne su i različite psihoze. Iako u Zavodu tvrde da imaju dobru saradnju sa psihijatrima u valjevskoj bolnici i Specijalnoj zatvorskoj bolnici u Beogradu (SZB), trebalo bi vratiti raniju praksu kad je ustanova imala ugovor sa jednim psihijatrom koji je dolazio i obavljao preglede u KPZ. Nedostatak psihijatra je dodatno problematičan zbog prakse veoma dugog zadržavanja mladih u OPN, a takođe budi sumnju u legalnost postupanja u incidentnim slučajevima.

Jedno samoubistvo koje do koga je došlo u Zavodu u periodu između dve posete, HOS smatra veoma uznemirujućim i svakako propustom u radu osoblja. Isto tako, simptomi depresije koji su očigledni čak i kod najmlađih osuđenika (o čemu su oni otvoreno razgovarali sa članovima našeg tima), ukazuju na nedovoljan i/ili loš stručni pristup, i to ne samo zdravstvenih radnika.

Takođe, smatramo da bi zdravstvena služba u Zavodu morala da bude kadrovski ojačana i da ima dežurstva tokom 24 sata, a ne do 21 h uveče, kako je sada.

Kada je reč o zdravlju maloletnika, njime moraju da se bave zaposleni u svim službama, pri čemu mora postojati tesna koordinacija između rada zdravstvenog tima date ustanove (lekar, sestara, psihologa, itd) i rada drugih profesionalaca koji su u stalnom kontaktu sa mladima.

Program i najvažniji aspekti zdravstvene zaštite trebalo bi da postoje u pismenoj formi i da budu dostupni svim članovima osoblja od kojih se očekuje da u tom programu učestvuju.

Zadatak zdravstvene službe, naročito u slučaju maloletnika lišenih slobode, ne sme se ograničiti na lečenje bolesnih pacijenata već prevashodno na socijalnu i preventivnu medicinu.

VII – DISCIPLINSKE SANKCIJE

Shodno strukturi i osobenostima mladih koji su na izdržavanju kazne maloletničkog zatvora, u Zavodu je konstantan problem i otežavajući faktor u radu sa osuđenima postojanje jakog neformalnog sistema. U vreme poslednjih poseta, pored dve „jake“ neformalne grupe postojale su i „subgrupe“, manjeg značaja. Zaposleni ističu da neformalni sistem nije problematičan u poluotvorenom odeljenju, gde se maloletnici druže i komuniciraju bez obzira na pripadnost grupi. To, međutim, nije slučaj u zatvorenom tretmanu gde su „pravila igre“ daleko stroža, što predstavlja veliki problem za ustanovu, pre svega, s aspekta bezbednosti. Osoblje ne krije da se suočava sa teškoćama oko kontrole ovih grupa, prevencije sukoba, tuča i samopovređivanja...

Ustanova se teško bori sa ovim problemom jer, po svojoj suštini, prevazilazi okvire zavodskog tretmana i zahteva reakciju i institucija u otvorenoj sredini. Kako sistemski pristup problemima mladih delinkvenata ne postoji, u zavodu i dalje rešavaju krizne situacije izolacijom onih koji su identifikovani kao vođe klanova. HOS je i ranije naglašavao da takva praksa nije u skladu sa zakonom, jer vodi ka neprimereno dugim disciplinskim sankcijama u OPN, kao i zadržavanju u zatvorenom odeljenju sa problematičnim stručnim obrazloženjem. Neki od osuđenih sa kojima je HOS razgovarao bili su očigledno pod velikim stresom, pojedini su bili preplašeni, a neki ozbiljno depresivni. Ugrožena bezbednost je svakako veliki problem i za osuđene, ali iza ustanovu. Međutim, psihičke i druge posledice po zdravlje mladih ljudi su veoma ozbiljne i zato se država mora aktivnije uključiti u rešavanje ovog problema, zajedno sa ustanovom.

Pri ovakvom stanju stvari, osuđenima nisu dostupni ni mehanizmi ulaganja žalbe, a sporna su i druga prava koja su im uskraćena, poput obrazovanja, rada, različitih aktivnosti pa čak i fizička rekreacija.

VIII – DRUŠTVENE I PORODIČNE VEZE

Veoma je zabrinjavajući podatak da čak 80 – 90 odsto mladih ne obilaze njihove porodice. Ovoj činjenici treba posvetiti posebnu pažnju, a u ostvarivanju komunikacije i pridobijanju podrške porodice i drugih važnih osoba u životu mladog osuđenika, nije dovoljno da se angažuju samo zaposleni iz Zavoda. Značajnu ulogu bi trebalo da obavljaju i centri za socijalni rad, škole, ali i druge insitucije i ustanove iz prirodnog okruženja maloletnika.

23

Od aktivnosti koje osuđene povezuju sa spoljašnjim svetom, jednom godišnje se odvija festival zatvoreničkog pesničkog stvaralaštva i likovna kolonija. Ove godine se pozivu odazvalo osam slikara, a kolonija je trajala jedan dan, za razliku od prethodnih godina kada je trajala četiri dana.

IX – AKTIVNOSTI I STIMULISANJE MALOLETNIKA

Briga nad maloletnicima koji su lišeni slobode zahteva posebne napore, kako bi se smanjila opasnost dugoročne društvene neprilagođenosti.

Režim u Zavodu uključuje opšti sistem stimulacija koji omogućuje maloletnicima da steknu dodatne privilegije u zamenu za pokazano dobro ponašanje.

Deklarativno i u obliku planiranih programa, u Zavodu postoji znatan broj i raznovrsnost aktivnosti koje imaju za cilj da doprinesu razvijanju konstruktivnih socijalnih veština i pozitivnih

interesovanja. Uočili smo, međutim, da se samo neke od tih aktivnosti realizuju, da je uključen mali broj osuđenih i da nije obezbeđen kontinuitet učešća.

Od svih sekcija koje deklarativno postoje (sportska, novinarska – koja uglavnom pripremi nešto za sv. Savu, ckveni hor za koji nismo pouzdano saznali da li funkcioniše, likovna – koja postoji u okviru likovne kolonije, muzička sekcija koja je prestala sa radom, jer su osuđenici polomili instrumente), u kontinuitetu funkcioniše sportska i to na nivou slobodnih aktivnosti.

U Zavodu su razvili specifičan Psihosocijalni program koji obuhvata razvoj socijalnih veština, kontrolu besa, odvikavanje od alkohola, porodičnu psihoterapiju, pripremu za život po izdržanoj kazni, individualni rad.

Osobe koje se nalaze na izdržavanju kazne u većini slučajeva imaju iskustvo korišćenja opojnih sredstava. Mnogi od njih su zavisnici, tako da su programi odvikavanja potrebni, ali bi bilo dobro da znatno veći broj osoba bude obuhvaćen njima. Do sada je organizovana samo jedna grupa koja je počela sa osam polaznika, od kojih je pet završilo program koji traje 1 – 1,5 godinu.

Porodična psihoterapija je takođe, dobro zamišljen program, jer je među osuđenima značajan broj onih koji žive u bračnoj zajednici. Program obuhvata rad na genogramu, poruke, igre uloga, pisma oprostaja i pomirenja. Grupe su mešovite, formirane od osoba koje su u okviru otvorenog i zatvorenog odeljenja. Do sada su ovaj program prošle četiri grupe.

Period uoči izlaska iz zatvora predstavlja period krize kod svih osuđenih. Program se, kako nam je rečeno, realizuje dva puta godišnje, a u njega se uključuju oni kojima je ostalo još oko šest meseci do izlaska. Do sada je 10 grupa prošlo ovaj program. S obzirom da grupe broje do 10 učesnika i ospu se do kraja, broj osoba koje završe ovu obuku je veoma mali. Program obuhvata: ličnu odgovornost, potrebe, osećanja, lični identitet, podršku i prepreke u otvorenoj sredini, posao, pisanje CV, predrasude, društvenu obeleženost, akcioni plan za život u otvorenoj sredini tokom godinu dana. Na osnovu dosadašnjeg iskustva, postojeći program nije bio delotvoran za lica sa zatvorenog odeljenja.

Značajna većina porodica osuđenih maloletnika nema kapacitet da pruži podršku svojoj deci zbog veoma niskog obrazovnog nivoa, nepoželjnih vrednosnih stavova i ekstremno niskog materijalnog položaja. Posebnim aktivnostima, koje bi trebalo dalje razvijati, moguće je stvaranje malih pozitivnih promena u sredini u koju se osuđeni vraćaju po isteku kazne. Kako je već rečeno, kontakti osuđenih sa porodicom su veoma retki, a zaposleni kažu da ne nalaze način da ostvare saradnju sa porodicama većine osuđenih. Uprkos tome, bez podrške u ovom delu nema izgleda da se smanji verovatnoća ponavljanja prekršaja pa treba istrajati u pokušajima da se ovaj aspekt poboljša.

Osim pomenutih programa, osuđenima je omogućen i individualni tretman. Smatramo da je mogućnost da se mladi obraćaju za individualne razgovore vaspitačima i članovima psihopedagoške službe dobra i korisna, ali s obzirom na brojnost osuđenih, ova vrsta podrške ne može da bude pružena u potrebnoj meri.

Uz to, navedeni programi nisu dostupni svim osuđenim. Tako, na primer, programi za razvoj socijalnih veština, kontrolu besa i odvikavanje od alkohola do sada nisu sprovedeni u okviru zatvorenog odeljenja. Iz razgovora sa osobljem jasno je da postoji svest o potrebi baš za ovu grupu, pa planiraju da i njih uključe u ove programe.

Takođe, zaposleni kažu da prilikom organizovanja psihoterapijskih grupa ne mogu da spoje one koji su u vrhu neformalne hijerarhije sa onima koji su u dnu hijerarhije (Romi, na primer), pa zbog toga mnogi ne bivaju uključeni u programe. Za ovaj problem se, ipak, mora pronaći adekvatno rešenje.

Prema rečima kreatora programa, problem je i motivacija za uključivanje u terapijske grupe, jer se to tretira kao slabost i od osuđenih i od nekih zaposlenih. Osim toga, i u okviru formirane grupe, uglavnom od 7 – 10 osoba, osipanje je značajno. Ospe se pola do trećine broja koji je bio na početku, tako da najviše po petorica u grupi završe ceo program. Kako nam je rečeno, mladi su više motivisani za školu i radne aktivnosti, nego za terapiju. Uopšte, zainteresovanost je veća ukoliko učešće u aktivnosti doprinosi napredovanju u tretmanu, pa u tom smislu treba tražiti naprednija rešenja.

25

Jedan od razloga za slabu uključenost osuđenih u terapijske grupe jeste otpor prema ovoj vrsti podrške u okviru formalnog sistema. Od zaposlenih, na sprovođenju ovih programa radi njih petoro, uključujući i upravnika koji svakako ne može u kontinuitetu da se bavi neposrednim izvođenjem i radom sa osuđenima. To je veoma mali broj u odnosu na potrebe i važnost ove vrste podrške.

Profesionalno osposobljavanje se organizuje preko kurseva u okviru zavodskih radionica gde se radi po internom programu: kurs za varioca, bravara i stolara. Rečeno nam je da ove obuke prođe oko sto polaznika godišnje. Kursevi za majstorsko pismo organizuju se u saradnji sa Centrom za obuku u Nišu i polaznici dobijaju diplome bez oznake da su ga pohađali u zatvoru. Postoji mogućnost da završe za molera, farbara, vodoinstalatera, pekara. Uveden je i bazični kurs iz informatike i sada traže rešenje za izdavanje sertifikata bez obeležje zatvora. U vreme posete HOS, kurs je pohađala grupa od desetero sa zatvorenog i desetero sa otvorenog odeljenja.

U Zavodu postoji tim za maloletnike koga čine predstavnici svih službi, a koji bi trebalo da doprinese boljem usaglašavanju aktivnosti i sagledavanju ukupne situacije maloletnih osuđenih. To je važan pozitivan korak. Međutim, u praksi se rad tima ne odražava na kvalitet tretmana

osuđenih. Još uvek se važne aktivnosti, na primer, škola, radne aktivnosti ili psihoterapija prekidaju zbog internih kaznenih mera koje se nekom izriču tokom izdržavanja kazne. S obzirom na uzrast maloletnih i mlađih punoletnih lica, od prioritenog značaja i od najveće važnosti je da im se pruži podrška za povećavanje njihovih kapaciteta za usvajanje pravila društveno prihvatljivog ponašanja i povećavanje obrazovnih kapaciteta. Da bi se smanjila verovatnoća ponovljenih prekršaja po isteku kazne i da bi se povećao njihov potencijal za uklapanje u život zajednice, neophodno je pružiti im odgovarajuću podršku tokom izdržavanja kazne. Prema onome što smo videli, ulažu se napor da se uvedu promene u radu koje bi ovim mladim ljudima omogućile da uče i jačaju konstruktivne oblike ponašanja, da steknu i formalno obrazovanje i veštine koje ih osposobljavaju za budući život. Međutim, u realizaciji, tokom izdržavanja kazne, metode odmazde imaju prevagu. Iz ovoga se vidi da je saradnja i zajedničko praćenje i planiranje među timovima još uvek nedovoljno. Dominantan utisak je da odnos prema osuđenima zavisi od pojedinačne, lične motivisanosti i inicijative zaposlenih.

U ustanovi se ne vidi orijentacija ka stručnom usavršavanju zaposlenih. Uglavnom je to prepušteno inicijativi pojedinca. Postojala je jedna obuka, *Pokretanje promena u ponašanju* čiji je autor upravnik zavoda, a koju je podržao OEBS. Ali ni tu obuku nisu prošli svi vaspitači.

X – OBRAZOVANJE

Osuđeni koji nisu završili osnovnu školu pohađaju je u okviru Zavoda. Nastavu realizuje osnovna škola za obrazovanje odraslih iz Obrenovca. Trenutno, rečeno nam je, osnovnu školu pohađa 16–17 osoba.

Postoji mogućnost da osuđeni vanredno pohađaju srednju školu u Valjevu, ali samo ukoliko su u poluotvorenom ili otvorenom odeljenju. Osim toga, i od finansijske mogućnosti porodice osuđenog zavisi da li će neko ići u srednju školu (dobili smo sledeće obrazloženje: plaća se upis, prijava ispita, udžbenici, pribor, prevoz. To iznosi između 25.000 i 30.000 din). Znajući da je materijalni status porodica osuđenih nizak, jasno je da je mnogo više onih koji ne mogu da ostvare pravo na ovo obrazovanje.

Srednje škole nisu angažovane da sprovedu nastavu u okviru zavoda, već osuđeni koji mogu da pohađaju srednje obrazovanje odlaze u školu u gradu na konsultacije i ispite. Trenutno, iako ima više kandidata, njih trojica idu u srednju školu, dvojica u tehničku, jedan u ekonomsku.

Postoji „ispadanje“ iz obrazovanja, potvrdili su zaposleni. Nismo saznali o koliko se slučajeva radi, ali navodno, do ispadanja iz obrazovanja dolazi samo kad neko ode u zatvorsku bolnicu. Međutim, tu treba ubrojati i one koji su disciplinski kažnjeni, kao i one koji se izdvajaju iz bezbednosnih razloga.

Uvidom u nedovoljno precizne podatke, očigledno je da je veoma mali broj maloletnih i mlađih punoletnih lica uključen u obrazovanje, pa ovom problemu treba posvetiti mnogo veću pažnju.

XI – MEHANIZMI KONTROLE

Prema propisima, ustanova je u obavezi da sudovima jednom godišnje šalje izveštaje o realizaciji programa postupanja i o fizičkom i psihološkom statusu osuđenika, a sudovi su u obavezi da posete ustanovu, što i čine. Kako smo već naglasili, u praksi se ovaj postupak više sprovodi kao formalna procedura, koja kao takva nema uticaja na unapređivanje rada ustanove.

Što se tiče centara za socijalni rad, oni i dalje ne pokazuju dovoljno interesovanja za svoje štićenike.

Ustanovu povremeno obilaze predstavnici Kancelarije zaštitnika građana, a u hodniku OPN postoji poštansko sanduče na kome je istaknuta adresa ove institucije. Osuđenici, međutim, kažu da se nerado obraćaju za pomoć, neki u strahu od negativne reakcije same ustanove, a drugi zato što nemaju poverenja i ne vide svrhu pisanja žalbi. Bez obzira koji su razlozi u pitanju, HOS preporučuje upravi Zavoda da unapredi mehanizme za pravovremeno podnošenje i reagovanje na pritužbe i žalbe, ali i da poboljša informisanost mladih o ovim pravima.

27

PREPORUKE

- Povećavati kompetencije zaposlenih za timski rad;
- izvršiti edukaciju zaposlenih za primenu savremenih pristupa u tretmanu osuđenih (stručno usavršavanje);
- obogatiti kulturne i sportske aktivnosti i sprovoditi ih u kontinuitetu;
- smanjiti kaznene mere i pojačati podršku;
- sprečiti prekidanje školovanja zbog disciplinskih mera;
- sistem bodovanja i nagrađivanja učiniti objektivnim i vidljivim;
- sprovoditi i povećati obuhvat u programima životnih veština.